

Hrvatska u ruralnom prostoru Europe

Josip Defilippis

Split, Hrvatska

SAŽETAK Autor primjenom kriterija OECD-a i EU-e raščlanjuje demografska, gospodarska i teritorijalna obilježja ruralnog prostora Hrvatske i Europske Unije, tražom činjenice što hrvatska ruralna sredina dugo nije predmetom društvenog zanimanja i sustavne skrbi. Iako ruralni prostor zahvaća otprilike 85% ukupne površine Europe i Hrvatske i u njem živi oko 40% ukupnog stanovništva EU a 44% Hrvatske, uvjeti življenja i demografska kretanja su različiti: ruralno stanovništvo Europe od sedamdesetih godina 20. stoljeća postupno raste, a u Hrvatskoj se od Drugoga svjetskog rata stalno smanjuje. Raščlamba gospodarskih značajki pokazuje kako je bruto-društveni proizvod po stanovniku u ruralnom području redovito je niži od općeg prosjeka u zemljama članicama EU i u Hrvatskoj, da poljoprivreda i šumarstvo nisu više glavne gospodarske djelatnosti ruralnog prostora i da s promijenjenom gospodarskom strukturom sela nastupaju promjene socijalne strukture: poljoprivredno stanovništvo čini tek 4,9% ukupnog pučanstva Europe i 5,6% Hrvatske, a poljoprivredom se seosko stanovništvo bavi uvelike kao povremenom aktivnošću te se razvija mješovit ekonomski model. Naposljetku, autor pokazuje da je napućenost hrvatskog prostora manja nego u Europi te da Hrvatska, iako »bogatija« zemljišnim resursima, zbog posjedovne strukture i neracionalne uporabe zemljišnih resursa još ne može namiriti sve prehrambene potrebe, nego uvozi hranu iz zemljištem »siromašnije« Europe.

Ključne riječi: ruralni prostor, naseljenost, ekonomska obilježja, korištenje, Hrvatska, EU.

Primljeno: 25. veljače 2006.

Pribvačeno: 15. ožujka 2006.

Procesi integracije s Europom otvoreni su i u dogledno će vrijeme završiti ulaskom Republike Hrvatske u Europsku Uniju. Unija poklanja veliku pozornost razvitku poljoprivrede i ruralnih područja, namjenjujući im posredstvom raznih fondova znatna financijska sredstva. Unatoč povoljnim prirodnim mogućnostima hrvatska poljoprivreda ne može podmiriti ni domaću potražnju, pa uvozimo znatne količine gotovo svih poljoprivrednih proizvoda. Hrvatska ruralna sredina dugo nije bila predmetom društvenog zanimanja. Dugo je bila tek izvorištem jeftine radne snage za razvoj industrije i rast gradova. U zadnje vrijeme raste interes za osvajanje ovog prostora radi uporabe u turizmu i rekreaciji. Turizam se razvija na

pojednim »atraktivnim« prostorima, često na štetu vrijednih poljoprivrednih resursa.

Zanimljivo je usporediti hrvatsku s europskom ruralnom sredinom. Pokušali smo to učiniti s triju motrišta: određenje ruralnog prostora i naznaka o temeljnim kretanjima seoskog stanovništva, neki pokazatelji ekonomskih obilježja ruralnog prostora i teritorijalne značajke toga prostora.

1. 0 ruralnom prostoru

Termin ruralni prostor relativno je nov u hrvatskoj stručnoj terminologiji i svagdašnjem govoru. Uobičajeno ga se upotrebljava u govoru o prostoru što »nije gradski – urbani«, dakle kao opozit gradu i urbanom prostoru. Polazeći od takvog pristupa, neka iskustvena istraživanja izdvajala su sva »gradska« naselja kao urbana područja a sve općine, odnosno naselja što nisu gradska, kao ruralna područja (administrativni kriterij). Prema tim kriterijima ruralna područja Hrvatske obuhvaćaju 29% svih naseljskih prebivališta u kojima živi 31% ukupnog stanovništva (Popis 2001.). Takva definicija ruralnog prostora može zadovoljiti neke rasprave na općoj razini. Čim se krene u dublje analize tog prostora pojavljuje se potreba za točnijim određenjem što je ruralni prostor.

Popisima stanovništva 1961. i 1971. statistička služba je prema veličini naselja i udjelu poljoprivrednog stanovništva sva naselja podijelila na: gradska, mješovita i seoska. Uskoro su se pojavile brojne anomalije, pa je 1981. i u kasnijim popisima takav model napušten.

Prema kriterijima veličine naselja i udjela poljoprivrednog stanovništva, Pokos (2002.) izdvaja 155 gradova (za 2001.), pa gradsko stanovništvo čini 2,517.407 stanovnika, dok seoska naselja čine 6.486 naselja u kojima živi 1,853.044 stanovnika, što znači da je 2001. u selu živjelo 42,3% ukupnog stanovništva Hrvatske.

Tablica 1.
Gradsko i seosko stanovništvo Hrvatske »u zemlji« 1961–2001.

Godina	Ukupno stanovništvo	Gradsko stanovništvo		Seosko stanovništvo	
		Broj	%	Broj	%
1961.	4,159.696	1,315.153	31,6	2,844.543	68,4
1971.	4,169.887	1,749.690	42,0	2,420.197	58,0
1981.	4,391.139	2,259.317	51,5	2,131.822	48,5
1991.	4,499.049	2,528.082	56,2	1,970.967	43,8
2001.	4,211.309	2,415.091	57,3	1,796.218	42,7

Izvor: Popisi stanovništva (Akrap, 2004.)

Akrap (2002.) polazi od stanovništva registriranog u »zemlji« i procjenjuje da je 2001. u Hrvatskoj bilo 1,796.218 seoskih stanovnika ili 42,7% ukupnog stanovništva. Prema njemu, broj seoskih stanovnika Hrvatske je u prošlih četrdeset godina smanjen za 1,049.325 stanovnika ili 36,8% stanovništva 1961.

Primjena različitih kriterija određivanja seoskog stanovništva daje različite rezultate.

U svijetu se za određivanje ruralnih područja najčešće primjenjuje kriterije OECD-a, a u Europi kriterije EU-a.

U određivanju ruralnog prostora OECD uvodi odnos broja stanovnika i površine na kojoj žive ili »gustoću stanovništva«. Tako ruralnim smatra područja onih komuna (najmanje teritorijalne jedinice) u kojima ima manje od 150 stanovnika na km². Za potrebe svojih raščlamba, OECD razlikuje funkcionalna ili upravna područja, prema stupnju ruralnosti, pa razlikuje:

- *izrazito ruralna* područja, u kojima živi više od 50% stanovnika u ruralnim komunama,
- *pretežno ruralna* područja, u kojima 15 do 50% stanovnika živi u ruralnim komunama,
- *izrazito urbana* područja, u kojima manje od 15% stanovnika živi u ruralnim komunama.

Slijedeći takvu podjelu, potkraj devedesetih godina, tek je oko 10% stanovništva EU-a živjelo u izrazito ruralnim područjima na oko 47% ukupnih površina EU. Gotovo trećina (29,8%) živi u pretežno ruralnim područjima na malo više od jedne trećine ukupnih površina (37,4%), a 60% stanovništva EU živi u urbanim područjima na oko 15% ukupnog teritorija. Proizlazi tako da, prema metodologiji OECD-a, gotovo dvije petine (39,5%) stanovništva EU živi u izrazito ili pretežno ruralnim područjima koja obuhvaćaju 84,4% ukupnih površina EU.

Metodologija EU-a ruralnim područjima smatra ona na kojima po km² živi manje od 100 stanovnika.

Prema toj definiciji otprilike 10% stanovnika EU živi i radi u izrazito ruralnim područjima što pokrivaju oko 47% površina, 60% stanovništva živi u urbanim područjima što pokrivaju manje od 16% površina, a oko jedne trećine (30%) stanovništva živi na intermedijarnim područjima koja zauzimaju približno 37% ukupnih površina u EU.

Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja (2002.) sadrži usporedan pregled ruralnih područja i naselja Hrvatske prema kriterijima OECD-a i EU-a (tablica 2.).

Tablica 2.

Ruralni prostor i ruralna naselja Hrvatske prema kriterijima OECD i EU (2001.)

	OECD-kriteriji		EU-kriteriji	
	km ²	%	km ²	%
Prostor				
Ruralni prostor	51.872	91,5	47.895	84,6
Urbani prostor	4.731	2,4	8.708	15,4
Ukupan prostor	56.603	100,0	56.603	100,0
Naselja				
	broj	%	broj	%
Ruralna	6.001	88,7	5.318	78,6
Urbana	763	11,3	1.446	21,4
Ukupno naselja	6.764	100,0	6.764	100,0

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.

Prema kriterijima OECD-a ruralni prostor Hrvatske zauzima 51.872 km² ili 91,5% ukupnog teritorija, dok je prema kriterijima EU-a osjetno manji: zauzima 47.895 km² ili 84,6% ukupne površine.

Područje Hrvatske administrativno je podijeljeno na 545 jedinica lokalne samouprave, od čega su 123 grada i 423 općine koje nemaju status »grada«, pa se sva naselja koja pripadaju tim jedinicama smatra ruralnima. Prema tome kriteriju Hrvatska ima 6.346 ruralna naselja, što je znatno više od broja prema kriterijima OECD-a (6.001 naselje) i broja seoskih naselja određenih prema kriterijima EU-a (5.318 naselja).

Isti dokument sadrži pregled promjena broja stanovništva prema administracijskoj kriteriju za 1991. i 2001. te usporedbu s brojem seoskog stanovništva prema kriterijima OECD-a i EU-a (tablica 3.).

Tablica 3.

Seosko stanovništvo Hrvatske prema kriterijima OECD-a i EU-a 1991. i 2001.

Stanovništvo	Administracijski kriterij				2001.			
	1991.		2001.		OECD-kriterij		EU-kriterij	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Seosko	2,187.060	45,7	1,971.005	44,4	2,112.085	47,6	1,608.910	36,3
Gradsko	2,597.205	54,3	2,446.455	55,6	2,325.375	52,4	2,828.550	63,7
Ukupno	4,784.265	100,0	4,437.460	100,0	4,437.460	100,0	4,437.460	100,0

Izvor: Popisi stanovništva po naseljima 1991. i 2001. (Veić i sur., 2002.)

U razdoblju od 1991. do 2001. seosko se stanovništvo smanjilo od 2,187.000 ili 45,7% stanovništva u 1991. na 1,971.005 seoskih stanovnika ili 44,4 % ukupnog stanovništva Hrvatske u 2001. godini. Seosko stanovništvo je u tom razdoblju izgubilo 216.000 stanovnika ili 9,8 % ukupnog broja. Prema kriterijima OECD-a u 2001., Hrvatska je imala 47,6% a prema kriterijima EU-a 36,8% seoskog stanovništva.

U svima industrijskim zemljama nakon desetljeća smanjivanja, seosko stanovništvo tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća počinje rasti. Izuzetak su izrazito udaljena i zabačena područja, poglavito u južnim krajevima (središnja Grčka, Mezzogiorno u Italiji, neka zabačena područja Španjolske i Portugala, središnji masiv Francuske i sl.).

Odnos prema ruralnoj sredini posljednjih se pedesetak godina bitno promijenio. Već se početkom pedesetih ruralnost općenito poimalo nečim negativnim. »Poljoprivreda nije zanat kojeg čovjek svojom voljom odabire, već sudbina da se baš rodi u ruralnoj sredini. Iz poljoprivrede i sela treba što prije otići, pa najsposobniji odlaze«. Sedamdesetih se taj odnos spram sela mijenja. Sve je snažniji pokret ruralista. Istraživanja u Francuskoj pokazuju da bi 63% građana voljelo živjeti u selu, da je 26% seoskog stanovništva vrlo zadovoljno životom u selu, 55% je zadovoljno a tek 21% misli da su stanovnici gradova sretniji. Osamdesetih godina čak bi 80% stanovništva voljelo živjeti u selu. Život u selu postaje znak prestiža.

Nekoliko je razloga kojima se može objasniti tu promjenu »vrjednovanja« seoskog života.

Prvo: Pojavljuje se »urbana kriza« označena općom degradacijom životnih uvjeta u gradovima. Ekonomska ekspanzija i potrošačko društvo izaziva poremećaj u funkcioniranju urbanog sustava. Demografsko nagomilavanje, buka, stres, zagađenost, ekspanzija mnogih društvenih devijacija (droga, kriminal) okreće stanovništvo gradova prema vrednotama sela. Drugo: Jačaju i sve su utjecajni pokreti ekologista, blisko povezanih s revitalizacijom života u selu. Govori se o povratku prirodi – moderno shvaćeno. Treće: Sam se seoski prostor mijenja. Postaje sve dostupniji, sve je bolje infrastrukturno opremljen. U selu se smješta sve veći broj gospodarskih subjekata, zbog povoljnijih uvjeta u toj sredini za rad i razvoj.

Tablica 4.
Promjene seoskog stanovništva EU u razdoblju od 1981. do 1991.

Tip promjena	% ukupnog seoskog stanovništva	udjel (%) seoskog stanovništva		
		u izrazito ruralnim područjima	u pretežno ruralnim područjima	u izrazito urbanim područjima
Područja s porastom većim od 1%	56,0	46,2	57,4	56,0
Područja s padom većim od 0,5 %	32,7	41,6	33,9	30,8

Porast seoskog stanovništva i povratak u selo i male gradiće s ruralnim obilježjima rezultat je prostornog širenja učinaka ukupne modernizacije i bogaćenja ukupnog društva. Prema nekima, bolje ga se objašnjava privlačnošću seoske sredine u novim uvjetima, nego li odbojnošću gradova.

Istraživanja u EU omogućuju uvid u prostorna demografska kretanja u Uniji u desetljeću 1981.–1991. (tablica 4.). Prema ovim istraživanjima, više od polovice (56,0%) seoskog stanovništva u EU živjelo je u područjima gdje je u razdoblju od 1981. do 1991. broj stanovnika povećan više od 1%. U ruralnim općinama u kojima je živjelo otprilike 32% ukupnog seoskog stanovništva bilježi se smanjenje stanovništva veće od 0,5%. Veći dio ruralnog prostora bio je zahvaćen porastom stanovništva. Gledajući prema užim područjima, može se reći da je najveći rast ruralnog stanovništva bio u »pretežito« ruralnim područjima.

2. Ekonomska obilježja seoskog prostora

Poljoprivreda je sugo bila temeljna djelatnost ruralnog prostora. Jednom davno, poljoprivredom se bavilo kako bi se prehranilo i preživjelo. Kasnije, da bi se proizvelo robu za tržište na kojem su se mogle zadovoljiti sve druge potrebe. »Produktivistički« model dao je velike viškove proizvodnje, što je izazvalo probleme na tržištu i zahtijevalo velika sredstva za zbrinjavanje tih viškova, pa je takvu proizvodnju trebalo ograničiti. S druge strane, razvoj gospodarstva u urbanim sredinama privukao je znatan dio ruralnog stanovništva u gradove. Sve je to prouzročilo promjene u ekonomici ruralnog prostora.

Temeljno je gospodarsko obilježje ruralnog prostora niži bruto društveni proizvod (BDP) po stanovniku. U prosjeku, ako je za sve zemlje EU(15) BDP po stanovniku 100 poena (1994.), jednak je BDP po stanovniku u izrazito ruralnim područjima 80,4, u pretežito ruralnim područjima 88,4, a u urbanim područjima čak 109,6 poena.

U svima zemljama EU BDP po stanovniku u ruralnim područjima redovito je manji nego u urbanim područjima. Najveće su razlike visine BDP-a u ruralnima i urbanim područjima u Italiji, a malo manje u Austriji i Njemačkoj. Najmanje, ali još osjetne, razlike u visini BDP-a ruralnih i urbanih područja imaju Danska, Švedska i donekle Velika Britanija.

Poljoprivreda i šumarstvo više nisu glavne gospodarske djelatnosti u ruralnim područjima. Broj se poljoprivrednika, apsolutno i relativno, smanjuje. U ukupnom prosjeku za EU poljoprivrednici čine tek 5,8% ukupno zaposlenih.

Najveći je udjel poljoprivrednika u Portugalu (20,3% zaposlenih), Grčkoj (19,6%) i Irskoj (14,9%). Različit je udjel poljoprivrednika u pojedinim specifičnim tipovima ruralnog prostora. U »izrazito ruralnim područjima« u prosjeku za EU dolazi 12,4% a u »pretežito ruralnim područjima« samo 6,5% poljoprivrednika od ukupno zaposlenih.

Velik dio radne snage u poljoprivredi čini povremen rad na gospodarstvu. U ruralnom prostoru samo malen dio ukupno zaposlenog stanovništva radi puno radno vrijeme u poljoprivredi. Poljoprivreda više nije sinonim gospodarske aktivnosti ruralnog prostora. Tamo su se razvile i druge aktivnosti u kakvima se zapošljava veći dio stanovništva i daju veći dohodak od poljoprivrede.

Sredinom osamdesetih godina u prosjeku za EU(10) 55,1% poljoprivrednika radilo je na gospodarstvu manje od 50% radnog vremena. U Italiji čak 72,3%, a u Grčkoj 55,1% poljoprivrednika radi manje od polovine radnog vremena na vlastitome gospodarstvu.

Susrećemo i pojavu tzv. mješovitog ekonomskog modela u kojem je dio radne snage (radnog vremena) namijenjen poljoprivrednoj proizvodnji na gospodarstvu, a drugi dio drugim djelatnostima što se razvijaju u selu. Tako se stvara i širi mješovita gospodarska struktura u kojoj poljoprivreda čini samo jedan (veći ili manji) segment.

Demografske su promjene uzročno-posljedično povezane s društveno-gospodarskim razvojem. Poslijeratni razvoj pratile su, tako, i promjene u ekonomskoj strukturi seoskog stanovništva Hrvatske. Selo, nekoć izrazito poljoprivredna sredina s visoko prevladavajućim poljoprivrednim stanovništvom postupno gubi poljoprivredne značajke.

Tablica 5.
Udjel poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj (%)

Udjel poljoprivrednog	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
u ukupnom stanovništvu	56,4	43,9	32,3	16,0	9,1	5,6
u seoskom stanovništvu	72,6	61,4	52,1	32,7	18,7	11,0

Izvori: Popisi stanovništva za odgovarajuće godine

Poslije Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj je dvije trećine stanovništva činilo poljoprivredno stanovništvo (1948. godine 63,2%). Zahvaćeno procesom industrijalizacije, ono se tijekom svih pedesetak godina stalno smanjuje, pa na prijelazu stoljeća (2001.) čini tek 5,6%. U seoskoj sredini spajaju se procesi deruralizacije i deagrarnizacije. Udjel se poljoprivrednog stanovništva smanjuje. Najveće promjene u selu odigravaju se u razdoblju zadnjih dvadeset godina (1971.–1991.), kad je udjel poljoprivrednog stanovništva smanjen s 52,1% na samo 18,7%. S gospodarskom strukturom sela mijenja se i ekonomski sastav stanovništva.

Pojava »dvojne ekonomije« i mješovitih domaćinstava poznata je u Hrvatskoj već odavna. Novija statistička istraživanja (2003.) bilježe da samo 29,2% domaćinstava s gospodarstvom ima poljoprivrednika profesionalca. Na gospodarstvu rade i proizvodnjom upravljaju osobe kojima poljoprivreda nije temeljno zanimanje. U

poljoprivredi na gospodarstvu, doduše, radi 980.095 osoba, ali od toga više od polovice (50,7%) prosječno dnevno tek do dva sata. Samo 152.140 osoba ili 15,5% radi na gospodarstvu u prosjeku više od šest sati dnevno, što bi se moglo smatrati punim radnim angažmanom.

Deagrarizacija nije dovoljno radikalna. Seosko stanovništvo prihvaća rad u drugim djelatnostima, ali ne napušta gospodarstvo i rad na njemu, te mu namjenjuje tek dio raspoloživa radnog vremena. Poljoprivreda se deprofesionalizira.

Promjene gospodarske strukture sela, osim kretanja udjela poljoprivrednog stanovništva i udjela stanovništva angažiranog u radu na gospodarstvu zorno ilustriraju i promjene odnosa među sektorima gospodarstva.

Tablica 6.

Struktura aktivnog seoskog stanovništva Hrvatske prema sektorima djelatnosti (%)

Godina	% aktivnog seoskog stanovništva u sektoru		
	Primarni	Sekundarni	Tercijarni
1961.	69,8	16,3	8,9
1971.	66,3	20,2	12,2
1991.	29,7	39,2	27,8

Izvori: Popisi stanovništva za odgovarajuće godine

Analiza ovih promjena pokazuje smanjenje udjela aktivnog stanovništva angažiranog u primarnom sektoru (u prvome redu poljoprivredi) te rast udjela u sekundarnom (ponajviše industriji i zanatstvu) i tercijarnom sektoru (trgovina, ugostiteljstvo, turizam i sl.). Hrvatsko selo više nije sinonim za poljoprivredu. U selo su se »uselile« i druge djelatnosti kakve, sve više, angažiraju radnu snagu sela.

Opisana struktura nije jednolična u cijeloj Hrvatskoj. Osobito se ističe priobalje koje je u promjeni te tradicionalne ekonomske strukture sela odmaknulo najdalje. Istra s Hrvatskim primorjem, tako, ima čak 50,1% aktivnoga seoskog stanovništva zaposlenog u tercijarnim djelatnostima, a Dalmacija 44,1% (1991.). Tako visok udjel zaposlenih u tercijarnim djelatnostima treba, u prvome redu, pripisati razvoju turizma u tim područjima. Na drugoj strani, u središnjoj Hrvatskoj u selu čak je 41,1% aktivnih angažirano u sekundarnim djelatnostima, najviše u industriji. Selo istočne Hrvatske obilježuje najveći udjel aktivnih u primarnim djelatnostima – poljoprivredi (39,8%) i najniži u tercijarnim (20,4%). Poljoprivreda je ovdje najznačajnija djelatnost pa je i udjel poljoprivredno aktivnih stanovnika tu, relativno, najviši.

Izneseni podaci odnose se na popisnu 1991. godinu. Podaci za 2001. još nisu obrađeni. Rat i poslijeratni gospodarski problemi sigurno su usporili naznačene

promjene. Može se ipak, uz veliku vjerojatnost, pretpostaviti kako su se, u smanjenom obimu, ipak nastavili – kao slabljenje primarnoga i postupnog rasta sekundarnog i tercijarnog sektora. Unatoč depresivnu demografsku razvoju, mijenja se gospodarska struktura sela. Tim promjenama u većoj su mjeri zahvaćena razvijenija područja, sela blizu važnih prometnica, u turističkim područjima, razvijenijima industrijskim središtima i veća seoska naselja. Nekad tradicionalna homogena poljoprivredna sredina postupno dobiva složeniju socio-profesionalnu strukturu.

3. Ruralnost i teritorij

Svaka analiza ruralnosti mora obuhvatiti i teritorij. Struktura i organizacija teritorija temeljna su obilježja ruralnog prostora (Petak, 2004.).

U europskomu ruralnom krajoliku može se razlikovati četiri velika i različita prostora: poljoprivredni – namijenjen poljoprivrednoj proizvodnji, šumski – pokriven šumama, izgrađeni prostor pokriven naseljima i komunikacijama, te goleti što pokrivaju degradirana i planinska neobrasla područja.

Dok su šumski prostor i goleti ponajvećma proizvod prirodnih čimbenika, poljoprivredni i izgrađen prostor djelo su čovjeka. U njima, i od njih, čovjek živi, oblikuje ih prema vlastitim potrebama i sukladno vlastitim mogućnostima. Oba ova prostora stalno su se mijenjala, kako su se mijenjale i čovjekove potrebe i mogućnosti.

Poljoprivredna proizvodnja složen je ekonomski i ekološki sustav. Sastoji se od poljoprivrednog – kultiviranog prostora i proizvodne jedinice – gospodarstva koje taj prostor ekonomski koristi. Na poljoprivrednom prostoru egzistiraju dva sustava: kulturni (ekosustav) i socijalni. Socijalni se sustav tijekom povijesti stalno mijenja. Mijenjaju se uvjeti i mogućnosti proizvodnje, pa se u skladu s tim promjenama mijenja i ekosustav, a tako i cijeli agrarni sustav. Kažemo da se svaki agrarni sustav povijesno konstituira u određenom razdoblju i u danome geografskom području.

Tablica 7.

Površine i stanovništvo u EU i Hrvatskoj (hektar po stanovniku)

	Ukupne površine	Poljoprivredne površine	Obradive površine
EU (15)	0,87	0,37	0,23
Hrvatska	1,29	0,73	0,46

Ukupne površine u Hrvatskoj čine 5,635.000 ha, od čega su 3,200.000 poljoprivredne, što znači da čine 56,8% ukupnih. Šumske površine čine 41,5%, daljnjih 0,9% jesu vodne površine, a 0,8% naselja. Unutar poljoprivrednih površina ima 2,034.000 ha obradivih površina, 1,151.000 ha pašnjaka i 35.000 ha bara, trstika i

ribnjaka. Na tim se površinama proizvodnjom bave 448.532 obiteljska gospodarstva i 1.364 poslovna subjekta (Popis poljoprivrede 2003.).

Hrvatska ima više površina po stanovniku nego EU.

Poljoprivredne površine u EU pokrivaju 137 milijuna hektara ili 57% ukupnih površina. Ovome se moraš dodati i površine što ih poljoprivrednici rabe za kuće, dvorišta, infrastrukturu, seoske putove i sl. Proizlazi da poljoprivrednici koriste i upravljaju s više od polovice ukupnih površina Unije. Treba napomenuti kako se u nekoliko posljednjih desetljeća poljoprivredne površine trajno smanjuju. Neke se napušta zbog prostorne izoliranosti, marginalnih proizvodnih mogućnosti tla ili zbog odlaska iz sela i napuštanja poljoprivrede.

Prometna dostupnost površina jedan je od važnih čimbenika njihove iskorištenosti. Prometnim vezama ruralna sredina komunicira s ostalim teritorijem i društvom. Dobra prometna povezanost može utjecati na zadržavanje seoskog stanovništva te omogućuje gradskom stanovništvu lakšu uporabu ruralnog prostora za proizvodnju ili rekreaciju. Tim obostranim kretanjem u prostoru ruralna područja se postupno integriraju u globalno društvo.

Broj, veličina i struktura poljoprivrednih gospodarstava važni su čimbenici uporabe ruralnog prostora. Broj gospodarstava EU (15) stalno se smanjuje. U zadnjih deset godina taj se broj smanjio s 8,6 (1990.) na 6,7 milijuna (2000.). Prosječna se veličina gospodarstva stalno povećava. Od 15 ha u 1990. godini na 17,5 ha u 1995. godini. U prosjeku za EU (15) više od jedne polovice gospodarstava manja su od 5 ha, od 5 do 20 ha ima 22,5% gospodarstava, 20 do 50 ha 10,9%, a više od 50 ha 8,9% gospodarstava. Stalna je tendencija rasta većih gospodarstava i povećanja prosječnih veličina gospodarstava. U sjevernim zemljama Unije gospodarstva su veća (17 do 67 ha) od onih u južnih članica (Španjolska, Italija, Grčka, Portugal) gdje tri četvrtine gospodarstava ne premašuju 5 ha.

Tablica 8.

Posjedovna struktura obiteljskih gospodarstava Hrvatske, 1961.-2001. (%)

Godina	Veličina posjeda u hektarima					
	Do 1,0	1,1 - 2,0	2,1 - 3,0	3,1 - 5,0	5,1 - 8,0	8,1 i više
1960.	19,3	19,4	16,7	21,9	14,5	8,1
1969.	21,9	19,7	17,1	20,6	13,5	7,0
1981.	31,6	19,2	15,3	16,7	11,2	6,2
1991.	34,7	20,6	14,1	15,0	9,9	5,5
2001.	47,5	21,0	7,8	10,5	7,3	5,9

Izvori: Za 1960. i 1969. popisi poljoprivrede, za 1981. i 2001. popisi stanovništva.

Posjedovna struktura obiteljskih gospodarstava u Hrvatskoj vrlo je usinjena. U prosjeku (2003.) više od polovice gospodarstava (50,7%) manja su od 1,0 ha te zauzimaju 5,9% ukupno korištenih površina i nemaju veću važnost u nacionalnoj poljoprivredi i gospodarstvu. Ona su izraz jednog načina i stila življenja, veze s tradicijom i daju pečat razigranu agrarnom pejzažu, pa će se tako i reproducirati.

Srednja gospodarstva (1,0 do 5,0 ha) čine otprilike 35% svih gospodarstava, posjeduju 27% korištenih površina i skupina su »malih tržišnih« gospodarstava. U najvećoj mjeri pripadaju »mješovitom« socioekonomskome modelu u kojemu radno sposobni članovi rade na gospodarstvu i izvan gospodarstva, pa domaćinstva žive na dvojnome dohotku. U prošlosti su se pokazala vrlo stabilnima i vjerojatno će se dugo zadržati.

Velikih – poduzetničkih gospodarstva (više od 5,0 ha) ima 13%, a drže čak 64,4% korištenih poljoprivrednih površina. Ona su temelj poljoprivredne proizvodnje Hrvatske i daju najveće tržišne viškove i najveći dio dohotka od poljoprivrede.

Malena gospodarstva ne pridonose mnogo nacionalnoj ekonomiji, ali daju izvjestan (ponekad znatan) dohodak domaćinstvu, zapošljavaju njegovu radnu snagu i element su agrarnog krajolika, pa tako i ona utječu na ukupnu iskorištenost ruralnog prostora.

4. Zaključno

1. Ruralni prostor zahvaća veći dio površine Europe. U Hrvatskoj, kao i u Europi, čini oko 85% ukupnog teritorija. U ruralnom prostoru EU živi otprilike 40% a u Hrvatskoj 44% ukupnog stanovništva. Uvjeti življenja u toj sredini razlikuju se od zemlje do zemlje, od jednoga do drugog užeg područja, pa su i demografska kretanja različita. Općenito, od sedamdesetih godina 20. stoljeća postupno raste ruralno stanovništvo Europe, što upućuje na tendenciju revitalizacije tih područja. Hrvatska od Drugoga svjetskog rata bilježi stalno smanjenje broja seoskih stanovnika. U razdoblju od 1953. do 2001. seosko se stanovništvo smanjilo za 36,9%. Postoje, naravno, prigradska i druga (turistička) područja što u zadnje vrijeme bilježe porast stanovništva.

2. U svima zemljama članicama EU te u Hrvatskoj, bruto-društveni proizvod po stanovniku u ruralnom području redovito je niži od općeg prosjeka. Ruralni prostor ima manju gospodarsku učinkovitost. Poljoprivreda i šumarstvo nisu više glavne gospodarske djelatnosti. Poljoprivredno stanovništvo čini tek 4,9% ukupnog pučanstva Europe (1997.), a u Hrvatskoj 5,6% (2001.). Poljoprivredno stanovništvo čini samo 11,0% ukupnog seoskog stanovništva Hrvatske.

U ruralni prostor se useljavaju druge – nepoljoprivredne – djelatnosti šireći gospodarsku strukturu sela. Poljoprivrednom se djelatnošću seosko stanovništvo bavi uvelike kao povremenom aktivnošću. Razvija se mješovit ekonomski model u

kojemu poljoprivreda čini tek dio ukupne gospodarske aktivnosti. Samo 29,2% domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom u Hrvatskoj imaju profesionalnog poljoprivrednika, a od svih članova domaćinstva koji rade na obiteljskom gospodarstvu samo ih 15% radi u prosjeku više od šest sati dnevno na gospodarstvu. U EU samo jedna petina (22,5%) poljoprivrednika radi na vlastitome gospodarstvu puno radno vrijeme. Ruralni prostor se modernizira i stvara novu gospodarsku strukturu u kojoj poljoprivreda čini samo jedan segment.

3. Napučenost hrvatskog prostora manja je nego u Europi. Na jednog stanovnika u Hrvatskoj dolazi više poljoprivrednih i obradivih površina nego u Europi. Iako je »bogatija« zemljišnim resursima, Hrvatska još ne može namiriti sve prehrambene potrebe, pa uvozi hranu iz zemljištem »siromašnije« Europe.

Poljoprivredne površine EU (15) čine 57%, a u Hrvatskoj 56,8% ukupnih površina. Prosječno gospodarstvo EU ima 17,5 ha i pokazuje tendenciju stalnog povećanja. U Hrvatskoj prosječno obiteljsko gospodarstvo ima 1,92 ha koristivih poljoprivrednih površina, uza stalnu tendenciju povećanja broja sitnih i smanjivanja broja krupnih gospodarstava. Posjedovna struktura Hrvatske pokazivala je tendenciju stalnog pogoršanja, što je svakako jedan od razloga neracionalne uporabe zemljišnih resursa.

Literatura

1. Akrap, Anđelko (2002.): Regionalne i naseljske značajke vitalnih procesa u hrvatskom seoskom stanovništvu. – U: Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.): *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 57-90.
2. Commission Europeenne (1997.): *Evolution du monde rural*
3. Defilippis, Josip (2005.): *Poljoprivreda i razvoj*. – Zagreb: Školska knjiga, 200 str.
4. Defilippis, Josip (2002.): *Ekonomika poljoprivrede*. – Zagreb: Školska knjiga, 287 str.
5. Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja, Zagreb, 2002.
6. Petak, Antun (2004.): Pregled prostornih planova u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. – *Sociologija sela*, Zagreb, 42 (2005) 165/166: 385-402.
7. Pokos, Nenad (2002.): Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.-2001. – U: Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.): *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 31-56.
8. Štambuk, Maja (2002.): Selo u europskom iskustvu. – U: Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.): *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 361-390.
9. Župančić, Milan (2005.): Obiteljska poljoprivredna gospodarstva i ruralni razvitak u Hrvatskoj. – *Sociologija sela*, Zagreb, 43 (2005) 167: 171-194.

Josip Defilippis
Split, Croatia

Croatia Within the Europe's Rural Space

Summary

Applying criteria established by OECD and EU, the author analyzes demographic, economic and territorial characteristics of Croatia's and European Union's respective rural spaces. Due to the fact that for a long time rural areas in Croatia hasn't been the subject of social interest and systematic care – although rural space holds approximately 85% of Europe's and Croatia's respective total area and despite the fact that about 40% of European Union's and 44% of Croatia's total population respectively live there, living conditions and demographic movements are different: since the 1970's rural population in Europe has been gradually growing while in Croatia it has been constantly decreasing since the Second World War. The analysis of economic characteristics shows that the gross national product per capita in rural areas is regularly lower than the general average in the European Union's member countries and in Croatia, that agriculture and forestry ceased to be main economic activities of rural space, and that along with changes in the countryside economic structure the changes in social structure take place: farming population makes only 4,9% Europe's and 5,6% Croatia's respective total population, and the countryside residents are to great extent occupied in agriculture as a part-time activity so a mixed economy model is being developed. Finally, the author shows that density of population in Croatia's space is less than that in Europe, and that due to proprietorship structure and to non-rational use of land resources – although »richer« in land resources – Croatia is still not able to satisfy all the needs for food and imports it from Europe which is »poorer« in terms of land resources.

Key words: rural space, populousness, economic characteristics, use, Croatia, EU.

Received on: 25th of February 2006

Accepted on: 15th of March 2006

Josip Defilippis
Split, Croatie

La Croatie dans l'espace rural de l'Europe

Résumé

En appliquant les critères de l'OCDE et de l'UE, l'auteur analyse les caractéristiques démographiques, économiques et territoriales de l'espace rural de la Croatie et de l'Union européenne. Parce que depuis longtemps le milieu rural croate n'a pas fait l'objet de l'intérêt social ni d'une préoccupation systématique, bien que l'espace rural s'étende sur environ 85% de la superficie totale de l'Europe et de la Croatie et qu'y vivent approximativement 40% de la population totale de l'UE et 44% de Croatie, les conditions de vie et les mouvements démographiques sont différents: la population rurale d'Europe augmente progressivement depuis les années soixante-dix du XXe siècle, tandis qu'en Croatie, depuis la IIe Guerre mondiale, elle diminue constamment. L'analyse des caractéristiques économiques indique que le produit national brut par habitant dans la région rurale est régulièrement inférieur à la moyenne générale dans les pays membres de l'UE et en Croatie, que l'agriculture et l'économie forestière ne sont plus les principales activités économiques de l'espace rural et qu'avec le changement de la structure économique des campagnes surviennent des changements de la structure sociale: la population agricole ne représente que 4,9% de la population totale de l'Europe et 5,6% de celle de Croatie, tandis que la population rurale pratique largement l'agriculture comme une activité périodique, et un modèle économique mixte se développe. A la fin, l'auteur montre que la densité de la population de l'espace croate est moindre que celle de l'Europe et que, bien que «plus riche» en ressources de la terre, en raison de la structure de la propriété et de l'emploi irrationnel des ressources de la terre, la Croatie ne peut toujours pas subvenir à tous les besoins en produits alimentaires, mais elle en importe de l'Europe «plus pauvre» en terres.

Mots-clés: espace rural, densité de la population, caractéristiques économiques, utilisation, Croatie, UE.

Reçu: le 25 février 2006

Accepté: le 15 mars 2006